

IV. POLICIJOS ISTORIJA

SOVIETINĖS MILICIJOS KADRAI LIETUVOJE 1944-1990 METAIS

Prof. habil. dr. Česlovas Mančinskas

Lietuvos teisės akademija, Ateities 20, 2057 Vilnius

Spaudai pateikta 1998 m. gruodžio 10 d.

S a n t r a u k a

Straipsnyje pirmą kartą mūsų istoriografijoje pateikta sovietinės Lietuvos milicijos 1944-1990 m. kadru analizė. Parodyta, kad sovietinei kariuomenei užėmus Lietuvos teritoriją 1944 m. vasarą, nebuvo skubama kurti milicijos organus, o pirmiausia reguliariai sovietinė kariuomenė naikino vadinamuosius „liaudies priešus“ ir taip buvo atliekamas parengiamasis darbas sovietinės teisėsaugos institucijoms kurti Lietuvoje. 1944 m. gruodžio mėnesį Maskva atsiuntė į Lietuvą pirmąją didžiulę milicijos darbuotojų grupę, kuri pradėjo Lietuvoje organizuoti centrinį aparatą, vietinius milicijos organus ir jiems vadovauti. Vadinamoji Maskvos „pagalba kadrų“ intensyviai buvo teikiama iki pat 1947 m., ir vidaus reikalų organai bei milicija tapo vienu iš labiausiai surusintų institucijų Lietuvoje per visą sovietmečio laikotarpį. 1950 m. pradžioje milicija iš Vidaus reikalų ministerijos perėjo į Valstybės saugumo ministerijos žinią, ir po to daugiau kaip dešimties metų statistiniai duomenys apie sovietinę miliciją Lietuvoje beveik išnyko iš archyvų.

Straipsnyje analizuojami 1961-1990 m. statistiniai duomenys apie milicijos skaičių, nacionalinę sudėtį, bendrąjį ir teisinį išsilavinimą, lytį, darbo stažą, kadru kaitą, valdančiajai komunistinei nomenklatūrai daug rūpesčių kėlusį vadinamąjį milicijos „nekomplektą“ ir kt.

Sovietinės Lietuvos milicijos istorija iki šiol nebuvo nagrinėjama, nors parašyti ją sovietinės valdžios metais buvo mėginta ne kartą. Lietuvos SSR Vidaus reikalų ministerijos kolegija 1969 m. spalio 31 d. buvo priėmusi specialų nutarimą „Dėl knygos iš Lietuvos milicijos istorijos parengimo ir išleidimo“ [1]. Jame buvo numatyta sutelkti rašytojus, žurnalistus bei kitus intelektualus ir per negirdėtai trumpą laiką – 3 mėnesius – parašyti Lietuvos milicijos istoriją. Tačiau rašytojai, žurnalistai ne moksliniais tyrinėjimais užsiima, o mokslininkų, sugebančių „šturmu“, t.y. per tokį laiką parašyti sovietinės milicijos istoriją, neatsirado, ir VRM kolegijos nutarimas nedavė jokių rezultatų. Aštuntajame dešimtmetyje buvo mėginta šitam reikalui pasitelkti Maskvos mokslininkus. Respublikos vidaus reikalų ministras generolas J. Mikalauskas pasirašė specialią sutartį su SSRS VRM akademija dėl Lietuvos milicijos istorijos tyrinėjimų, bet jokie darbai nebuvo atlikti ir Lietuvos milicijos istorija nebuvo net pradėta rašyti.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse, 1989 m., Maskvos universitete apgintoje disertacijoje „Tarybinės milicijos sukūrimas Lietuvoje“ ir kituose savo darbuose T. Birmontienė nušvietė sovietinės milicijos kūrimąsi Lietuvoje 1918-1919, 1940-1941 ir pokario metais [2].

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, suaktyvėjo Lietuvos teisėsaugos organų, tarp jų ir sovietinės milicijos istorijos, tyrinėjimai, pasirodė pirmosios išsamesnės mokslinės publikacijos. Docentas P. Biveinis per pastaruosius penkerius metus paskelbė nemažai mokslinių straipsnių apie sovietinės milicijos veiklą Lietuvoje 1944-1990 metais [3]. Remdamasis daugiausia archyvine dokumentine medžiaga ir kitais pirminiais šaltiniais bei vadovaudamasis nauju požiūriu į sovietinės milicijos istoriją, doc. P. Biveinis

savo darbuose apibūdino ir išskyrė ryškesnius sovietinės milicijos raidos Lietuvoje etapus, atskleidė jų būdingesnius bruožus, nušvietė atskirų milicijos rūšių ir tarnybų raidą sovietinės valdžios metais.

Straipsnio tikslas – pateikti sovietinės milicijos kadrų Lietuvoje 1944-1990 m. kiekybinės sudėties analizę.

Būtina pažymėti, kad sovietinės valdžios metais bet kokie statistiniai duomenys apie miliciją buvo laikomi didžiule paslaptimi ir juos skelbti spaudoje, ne tik viešojoje, bet ir žinybinėje bei mokslinėje, buvo griežtai draudžiama. Tuo ypač uoliai rūpinosi komunistų partijos sukurtos ir kontroliuojamos politinės ideologinės cenzūros institucijos. Šitame straipsnyje pirmą kartą mūsų mokslinėje literatūroje yra pateikiami ir nagrinėjami statistiniai duomenys apie milicijos skaičių ir jos sudėtį. Siekiant skaitytojui pateikti ne epizodinį, o vientisą ir bent kiek išsamesnį vaizdą apie milicijos kadrus per visą nagrinėjamą laikotarpį ir tuo pat metu išvengti didžiulių, gremėzdiškų statistinių lentelių, straipsnyje yra pateikti ne kasmetiniai, o kas trečių metų statistiniai duomenys. Tuo tarpu sovietmečiui apibūdinti skirtoje literatūroje dažnai statistiniai duomenys pateikiami penkmečiais, mūsų nuomone, yra nepakankami tam, kad būtų galima laiku pastebėti prasidėjusius tam tikrus istorinio proceso pokyčius. Paskutinio sovietinės valdžios dešimtmečio, t.y. 1980-1990 m. laikotarpio milicijos kadrų statistiniai duomenys yra pateikti dažnesni, t.y. kas antrų metų. Šis laikotarpis kaip svarbesnis Lietuvos teisėsaugos istorijoje iš kitų išsiskiria tuo, kad tai buvo dabartinės Lietuvos policijos atsiradimo išvakarės, milicijos pertvarkymo į policiją bazė.

Sovietų Sąjungos kariuomenei užėmus Lietuvos teritoriją, nuo 1944 m. liepos 13 d. Lietuvoje buvo pradėta organizuoti vietinius sovietinės valdžios ir valdymo organus, tarp jų ir vidaus reikalų bei milicijos. Tačiau pirmaisiais pokario metais daugiausia dėmesio buvo skiriama ne teisėsaugos organų kūrimui, o vadinamųjų “liaudies priešų” “išvalymui” iš Lietuvos. Visuotinio valymo operacijai atlikti stalininė Sovietų Sąjungos vyriausybė 1944 m. rugpjūčio pradžioje į Lietuvą perkėlė ištisą SSRS Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) vidaus kariuomenės 4-ąją šaulių diviziją, turėjusią apie 13 tūkst. kareivių, kurie buvo “užgrūdinti” panašiose kovose, t.y. iškraustant čečėnus ir ingušus iš Šiaurės Kaukazo ir perkeltiant Krymo totorius į kitą žemyną. Kaip pažymėjo šios divizijos vadas generolas P. Vetrovas 1944 m. rugsėjo 27 d. rašte Lietuvos KP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, divizijos uždavinys buvo “čekistų operacijomis patikrinti visus gyvenamuosius punktus, šukuoti miškus, kovoti su banditizmu, likviduoti banditų grupes, išgaudyti profašistinius elementus ir fronto užnugarį išvalyti nuo vokiškųjų fašistų armijos likučių” [4]. Vien tikslai per trumpiau nei du mėnesius ši divizija Lietuvoje, kaip pažymėta generolo P. Vetrovo pranešime, “padarė nekenksmingais” 22,6 tūkst. “liaudies priešų” [4]. Tačiau viena šaulių divizija nepajėgė susidoroti su genocido politikos vykdytojų iškeltais didžiuliais uždaviniais. Vos pasibaigus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karui, į Lietuvą buvo perkelti dar devyni pasienio kariuomenės pulkai, Pabaltijo fronto užnugario apsaugos kariuomenės trys pasienio pulkai, o dar vėliau – SSRS VRLK (NKVD) vidaus kariuomenės 7-oji šaulių divizija. Taigi 1944-1945 m. Lietuvoje “šukavo” miškus ir kaimus, naikino vadinamuosius “liaudies priešus” apie 50 tūkst. reguliariosios sovietinės armijos kareivių ir karininkų [4].

Tiktai tada, kai taip buvo atliktas “parengiamasis darbas”, Lietuvoje buvo pradėta organizuoti teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijas, tarp jų ir miliciją. SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas 1944 m. gruodžio mėn. į Lietuvą pasiuntė pirmąją didžiulę vadovaujančių VRLK darbuotojų grupę, kuri ir turėjo organizuoti Lietuvoje milicijos bei vidaus reikalų organus. Iki 1945 m. balandžio 1 d. į Lietuvos įvairias žinybas buvo komandiruota 6116 darbuotojų, iš jų į Vidaus reikalų liaudies komisariatą – 2783, į Valstybės saugumo liaudies komisariatą (NKGB) – 664 darbuotojai [5]. Taigi didžiausia “pagalba kadrais”, t.y. beveik pusė visų komandiruočių atiteko Vidaus reikalų liaudies komisariatui. Ne mažesnė “pagalba kadrais” Lietuvos VRLK buvo teikiama ir vėliau. 1945 m. buvo atsiųsta antroji didžiulė SSRS VRLK darbuotojų grupė, 1946 m. antrame pusmetyje – 525, 1947 m. pirmame pusmetyje – 189 darbuotojai [6]. Tačiau, nepaisant tokios didžiulės “pagalbos”, palyginti dar ilgą laiką kai kuriose apskrityse ir valsčiuose milicijos organų apskritai nebuvo. Kaip pažymėta Vidaus reikalų ministerijos vidaus reikalų organų ir milicijos veiklos 1944-1949 m. laikotarpiu ataskaitoje, 1945 m. pradžioje Lietuvoje apskrityse apskritai nebuvo vidaus reikalų skyrių, o valsčiuose – poskyrių, nes jie paprasčiausiai nebuvo sukomplektuoti [7]. Atvykę “kadrai” nepajėgė vietose suorganizuoti šių institucijų, nes nebuvo norinčiųjų jose dirbti. Tuo tarpu

pačių komandiruočių taip pat nepakako tam, kad iš jų vienu visur būtų sukurtos šios institucijos. Todėl Maskvos „pagalba kadrui“ truko gana ilgai, beveik iki 1948 m., ir kartu buvo atliekamas įtemptas agitacinis-propagandinis darbas vietose verbuojant vyrus dirbti milicijoje.

Pokario metais kuriant milicijos ir vidaus reikalų organus, gana ilgai daugiausia dėmesio bei pastangų buvo skiriama ne šių organų struktūriniais padaliniais sukurti vietose, o ministerijos centriniam aparatui sukomplektuoti ir suteikti pagalbą reguliariajai sovietinei kariuomenei, naikinusiai „liaudies priešus“, t.y. kovojusiai prieš rezistenciją Lietuvoje. Todėl pagrindinis Vidaus reikalų ministerijos struktūrinis padalinys, sukurtas jau pačioje pradžioje ir nuolat stiprinamas, buvo Kovos su banditizmu valdyba bei jos atitinkamos tarnybos vietose – apskrityse ir valsčiuose. Ši valdyba vadovavo naikintojų batalionų organizavimui bei jų veiklai Lietuvoje.

Naikintojų batalionai Lietuvoje buvo pradėti organizuoti 1944 m. liepos 27 d. [8]. Iki 1945 m. sausio 1 d. buvo sukurta 19 naikintojų batalionų, kuriems priklausė 5991 žmogus [8]. Lietuvos liaudies komisarų tarybos ir Lietuvos KP (b) CK 1945 m. spalio 16 d. nutarimu buvo pakeistas odiozinis naikintojų batalionų vardas. Naikintojų batalionai buvo pavadinti liaudies gynėjų būriais. Tačiau nuo to jų funkcijos, suprantama, nepasikeitė ir toliau liko tos pačios – padėti reguliariajai sovietinei kariuomenei vykdyti genocidą. Liaudyje ir po šio pakeitimo išliko jiems duotas „sribų“ vardas.

Pagal Maskvos nustatytus etatus, 1946 m. spalio 1 d. Lietuvoje buvo leista turėti 10 420 liaudies gynėjų, o iš tikrųjų buvo 6900 [9]. Greta jų dar buvo apginkluotas sovietinis-partinis aktyvas, kurį sudarė 6293 žmonės [9]. Liaudies gynėjų etatai 1947 m. buvo sumažinti iki 8 tūkst. Kaip nurodė Lietuvos vidaus reikalų liaudies komisaras generolas J. Bartašiūnas pažymoje Lietuvos KP (b) centro komitetui, 1947 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 6873 liaudies gynėjai ir 6203 apginkluoti sovietiniai-partiniai aktyvistai [10]. 1947 m. pradžioje, sausio-vasario mėn., liaudies gynėjų būriai, Kovos su banditizmu valdyba su jos struktūriniais padaliniais apskrityse ir valsčiuose, iš viso 1084 etatiniai vienetai [11], iš Lietuvos vidaus reikalų liaudies komisariato buvo perduoti Lietuvos valstybės saugumo liaudies komisariato žinion.

Apie milicijos kadrus pirmaisiais pokario metais Lietuvoje statistinių bei kitų duomenų archyvuose rasti nepavyko. Yra išlikę duomenys apie milicijos kadrus tik jų perdavimo valsčių saugumo organų žinion išvakarėse.

Iš 1 lentelės [12] matyti, kad esminių milicijos kadro sudėties pokyčių nuo 1947 m. liepos 1 d. iki 1949 m. sausio 1 d. neįvyko, išskyrus tai, kad buvo šiek tiek sumažinti milicijos etatai (3,1 proc.) ir tiek pat šiuo laikotarpiu sumažėjo milicijos darbuotojų (3,5 proc.). Milicijos darbuotojų skaičius Lietuvoje tuo metu palyginti nebuvo labai didelis – apie 5,5 tūkst. žmonių.

Reikia pažymėti, kad 1 lentelėje pateikti statistiniai duomenys atspindi padėtį Lietuvos milicijoje tuo metu, kai jau visur vietose buvo suorganizuoti vidaus reikalų skyriai ir laisvų vietų milicijoje tebuvo tik 9 proc. Tuo tarpu padėtis iki 1947 m., sprendžiant iš Lietuvos KP (b) centro komitetui pateiktų ataskaitų, buvo gerokai blogesnė. Nepasitikėdami vietos gyventojais, Maskvos atsiųsti VRLK „kadrai“ labai atsargiai priimdavo į darbą milicijoje net buvusius „sribus“ bei kitus partinių ir sovietinių valdžios organų rekomenduojamus vietinius kandidatus. Kaip pažymėta 1947 m. liepos 19 d. VRLK ataskaitoje Lietuvos KP (b) centro komitetui, tiksliai 1947 m. pirmajame ketvirtyje į milicijos organus buvo priimta gerokai daugiau vietinių darbuotojų ir visur Lietuvoje buvo sukomplektuotos šios institucijos. Tuo metu neliko poreikio komandiruoti iš Sovietų Sąjungos į Lietuvą didžiulį skaičių VRLK darbuotojų [13].

Atkreipia dėmesį labai išpūsti VRLK centrinio aparato etatai. Centrinis aparatas, kaip žinia, visą laiką užėmė ypač svarbią vietą visoje vidaus reikalų sistemoje, jo darbuotojams stalininio teroro sąlygomis buvo suteikiami ypač dideli įgaliojimai ir privilegijos. Beveik visas Lietuvos VRLK centrinis aparatas buvo sukomplektuotas iš Maskvos atsiųstų vadovaujančių VRLK darbuotojų. Antai 1947 m. liepos 1 d. net 96,4 proc. visų Lietuvos VRLK centrinio aparato vadovaujančių darbuotojų sudarė komandiruotieji [14]. Nepaisant to, kad centriniam aparatui sukomplektuoti apskritai kadro nepagailėta, vis dėlto čia laisvų vietų 1947 m. liepos 1 d. buvo daugiausia – net 18 proc. Tuo pat metu milicijoje jų buvo dvigubai mažiau – 9 proc. Ministerijos centrinio aparato etatai 1949 m. buvo sumažinti iki 1015 vienetų, o padidėjus jo darbuotojų skaičiui iki 933 žmonių, jame laisvų vietų 1949 m. liko mažiausiai – 8 proc.

Kaip rodo 2 lentelės [15] duomenys, pokario metais Lietuvos vidaus reikalų organus plūste užplūdo rusai ir kitų tautybių kadrai. 1947 m. liepos 1 d. jie sudarė 58,9 proc., 1949 m. sausio 1 d. – 56 proc. visų darbuotojų. Lietuvių tuo metu buvo 41,1 proc. ir 44 proc. Tačiau tai vidutiniai statistiniai duomenys, slepiantys ypač didelį kitataučių antplūdį į tam tikras, dažnai svarbiausias ir reikšmingiausias tarnybas bei vadovaujančius postus milicijoje ir vidaus reikalų organuose. Tarp eilinių milicininkų 1947 m. liepos 1 d. lietuviai sudarė 72,5 proc., milicijoje jų iš viso buvo 53,4 proc., o kai kuriose tarnybose ir visuose vadovaujančiuose postuose vyravo vieni rusai ir kitų tautybių darbuotojai. Antai Lietuvos VRLK Milicijos valdyboje lietuvių buvo tik 9 proc., milicijos įgaliotinių – 11,9, vadovaujančių darbuotojų – 12,9, operatyvinių darbuotojų – 24, o ministerijos centrinio aparato vadovaujančių darbuotojų – tik 3,6 proc. [16] Lietuvos VRLK vadovybė 1947 m. liepos 19 d. ataskaitoje Lietuvos KP (b) centro komitetui oficialiai pripažino, kad lietuvių procentas vidaus reikalų organuose mažas [17].

Siekiant padidinti lietuvių tautybės darbuotojų skaičių milicijoje ir vidaus reikalų organuose, 1944 m. buvo įsteigtos Vilniaus karininkų ir Kauno milicijos mokyklos. Iki 1949 m. šios mokyklos parengė ir išleido 1254 specialistus. Tarp jų buvo 332 vidaus reikalų operatyviniai darbuotojai, 728 milicijos operatyviniai darbuotojai, 43 kalėjimų prižiūrėtojai ir kt. [18] Be to, prie šių mokyklų buvo organizuoti trumpalaikiai kursai, kuriuos baigė 381 žmogus [18].

Vidaus reikalų organuose esantį partinį ir komjaunimo sluoksnį (1947 m. liepos 1 d. jų buvo 23,8 proc. ir 15,3 proc.) Lietuvos VRLK vadovybė laikė patenkinamu [18].

Vidaus reikalų organuose vyravo menką išsilavinimą turintys darbuotojai. Iš 2 lentelės matyti, kad 1947 m. liepos 1 d. turintys pradinį ir žemesnįjį išsilavinimą darbuotojai sudarė 67,6 proc., 1949 m. sausio 1 d. – 71,2 proc. visų darbuotojų.

Daugiausiai buvo jaunų darbuotojų (60 proc. iki 30 metų), neturėjusių jokios darbo patirties vidaus reikalų organuose. 1947 m. liepos 1 d. net 33,1 proc. darbuotojų dar neturėjo vienerių metų darbo stažo [19].

Lietuvos vidaus reikalų ministras generolas J. Bartašiūnas ir Lietuvos valstybės saugumo ministras generolas P. Kapralovas 1950 m. vasario 7 d. pasirašė aktą apie milicijos organų perdavimą iš Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo ministerijai [20]. Iš viso buvo perduota 6656 etatiniai vienetai, 6082 darbuotojai [21]. Tarp jų buvo 2609 milicijos karininkai, 2158 eiliniai milicininkai ir seržantai, 77 techniniai darbuotojai ir kiti [22]. Krenta į akis tuo metu milicijos organuose turėtas didžiulis informatorių agentūrinis tinklas – 12 134 asmenys [23], t.y. beveik dvigubai daugiau negu viešai dirbusių milicijos pareigūnų. Vien informatorių tuo metu Lietuvos milicijoje buvo 11 198, agentų – 679, kitų slaptųjų darbuotojų – 257 [23].

Milicijai atsidūrus valstybės saugumo organų žinioje, iš Lietuvos archyvų beveik išnyko daugiau kaip dešimties metų statistiniai bei kiti duomenys apie to meto Lietuvos miliciją. Turbūt valstybės saugumo organai juos sunaikino kaip nereikšmingus, kai pasibaigė nustatytas dokumentų saugojimo laikas.

Vidaus reikalų ir milicijos darbuotojų kaitą Lietuvoje per paskutiniuosius trisdešimt sovietinės valdžios metų (1961-1990) rodo 3 lentelės [24] duomenys.

Pirmaisiais pokario metais milicijos pareigūnai Lietuvoje sudarė daugiau kaip pusę visų vidaus reikalų darbuotojų, o per paskutinius trisdešimt sovietinės valdžios metų vidaus reikalų darbuotojų skaičius didėjo gerokai sparčiau negu milicijos. 1990 m. sausio 1 d. milicijos darbuotojai sudarė tik daugiau kaip trečdalią (36 proc.) visų vidaus reikalų darbuotojų. Jų skaičius 1961-1990 m. padidėjo nuo 3137 iki 12 077 darbuotojų, arba 3,8 karto, o milicijos – nuo 4791 iki 6703, arba 71,5 proc. Daugiausiai vidaus reikalų darbuotojų Lietuvoje buvo 1989 m. – 12 569, o milicijos – 1987 m. – 7109 darbuotojai. Tais metais daugiausiai buvo skirta ir etatinių vienetų tiek milicijai, tiek ir vidaus reikalų organams.

Iš 3 lentelės matyti, kad moterų skaičius vidaus reikalų organuose 1961-1981 m. svyravo nuo 12,5 iki 22,6 proc., o milicijoje 1961-1990 m. – nuo 6,6 iki 16,4 proc.

Per visą sovietinės valdžios laikotarpį ypač svarbi buvo milicijos vadinamoji „nekomplekto“ problema. Kadangi sovietinis režimas laikėsi prievarta, tai buvo viena svarbiausių ne tik milicijos, bet ir komunistų partijos veiklos problemų. Ji reiškė valdančiosios viršūnės griežtą reikalavimą nuolat stebėti ir rūpintis, kad nesusilpnėtų milicija, – šis, remiantis bol-

ševizmo teorija ir praktika, proletariato ginkluotas būrys. Pakelti milicijos autoritetą visuomenėje, skubiai likviduoti jos „nekomplektą“ ir pan. buvo raginama nuolatos ir kiekviename partinio aktyvo pasitarime, partijos centro komiteto, miestų, rajonų komitetų plenuose ir kituose susirinkimuose. Tačiau nuo to padėtis mažai keitėsi ir milicijos „nekomplektas“ buvo nuolatinis reiškiny per visą sovietinės valdžios laikotarpį. Ši problema buvo sprendžiama organizuojant specialias verbavimo kampanijas. Jei, pavyzdžiui, mieste, rajone milicijos „nekomplektas“ priartėdavo prie 10 proc., tai visais varpais buvo skelbiamas pavojus ir partiniai organai vėl pradėdavo verbavimo į miliciją kampaniją. Miestų ir rajonų partijos komitetai iš viršaus gautas užduotis priimti į miliciją tam tikrą žmonių skaičių „nuleisdavo“ vietinėms partinėms organizacijoms – įmonių ir įstaigų partiniams komitetams, partiniams biurams ir visi karštingai imdavosi darbo. „Nekomplektui“ sumažėjus, vėl viskas aprimdavo iki kitos kampanijos. Ir taip nuolat kartojosi per visą sovietmečio laikotarpį. Į Maskvą siunčiamose oficialiose statistinėse ataskaitose kadru „nekomplektas“ aiškiai buvo koreguojamas ir niekad nesiekdavo 10 procentų. Iš 3 lentelės matyti, kad oficialiai laisvų vietų skaičius milicijoje 1961-1990 m. laikotarpiu svyravo nuo 1,6 proc. iki 9,2 proc. Pastarasis rodiklis, matyt, buvo didžiausias, kokį galima buvo pateikti SSRS vidaus reikalų ministerijai, ir dėl to vietinei nomenklatūrai negrėsė didesni nemalonumai bei postų praradimas. Tuo tarpu per respublikinius partinio aktyvo pasitarimus, centro komiteto, miestų ir rajonų komitetų plenumus bei kitus susirinkimus oratorių [25] kalbose būdavo nurodomi gerokai didesni „nekomplekto“ rodikliai, t.y. tikrasis laisvų vietų milicijoje skaičius. Antai 1971 m. spalio 21 d. Lietuvos KP CK plenumo A. Sniečkus įsakmiai reikalavo iš partinių ir administracinių organų dar labiau pagerinti darbą su kadrais, nes susidaręs milicijos „nekomplektas“, ypač miestuose, jo nuomone, tapo nepakenčiamas [26]. Tačiau statistiniai duomenys apie milicijos „nekomplektą“ buvo stropiai slepiami nuo visuomenės, juos buvo draudžiama viešai skelbti ne tik periodinėje spaudoje, bet ir mokslinėje istorinėje literatūroje. Partinio archyvo prie Lietuvos KP CK specialūs cenzoriai stropiai tikrindavo, kad šitų duomenų iš archyvo neišneštų tyrinėtojai, ir jų padaryti išrašai iš archyvinių bylų būdavo kruopščiai peržiūrimi, atitinkamai iškarptomi, išbraukiami, t.y. surinkta medžiaga paliekama be statistinių duomenų.

Pirmaisiais pokario metais Lietuvos milicijos ir vidaus reikalų organus užplūdusių rusų tautybės darbuotojų lyginamoji dalis ilgainiui ėmė mažėti. Iš 4 lentelės matyti, kad 1961-1990 m. laikotarpiu lietuvių skaičius siekė nuo 42,8 proc. (1967 m.) iki 75,4 proc. (1987 m.), o kitų tautybių – nuo 57,2 proc. iki 24,6 proc. Tačiau Lietuvos vidaus reikalų sistema, tarp jų ir milicija, per visą sovietinės valdžios laikotarpį buvo vienos iš labiausiai surusintų institucijų Lietuvoje.

Komunistų ir komjaunuolių skaičius milicijoje, kaip ir kitose institucijose, buvo partinių organų griežtai reguliuojamas ir 1961-1990 m. svyravo nuo 29,0 iki 42,6 proc. bei nuo 13,5 iki 33,3 proc.

Kokybinę milicijos darbuotojų sudėtį Lietuvoje 1965-1990 m. bene ryškiausiai rodo 5 lentelės duomenys. Lyginant etatines pareigybes, skirtas turintiems aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą, su tas pareigas ėjusių pareigūnų išsilavinimu, aiškėja šios institucijos darbuotojų kompetencijos lygis. Specialistams skirtą didelę dalį pareigų milicijoje nuolat eidavo ne tik reikalingo išsilavinimo neturintys, bet ir apskritai be jokio išsilavinimo žmonės, bet nusipelnę sovietų valdžiai kovodami su vadinamaisiais „liaudies priešais“ ir kt. Dėl to, suprantama, netenka stebėtis, kad milicija neturėjo autoriteto visuomenėje.

Pažymėtina, kad ilgą laiką dauguma etatų Lietuvos milicijoje buvo skirta darbuotojams, neturintiems vidurinio išsilavinimo. Antai 1965 m. jų buvo 59,7 proc. visų etatų, o darbuotojų, neturinčių vidurinio išsilavinimo, tais metais buvo 63,8 proc., t.y. neturintys vidurinio išsilavinimo darbuotojai dar 4,1 proc. viršijo ir taip didelį skaičių etatų, skirtų neturintiems vidurinio išsilavinimo. Nuo 1970 m. padėtis pradėjo gerėti. 1970-1985 m. tokių etatų jau buvo skirta mažiau nei pusė (42,5 proc. – 48,8 proc.), o darbuotojų, neturinčių vidurinio išsilavinimo, buvo: 1970 m. – 51,2 proc., 1973 m. – 41,9, 1975 m. – 32,1, 1980 m. – 16,4, 1985 m. – 4,8 proc. Taigi nuo 1980 m. smarkiai sumažėjo milicijos darbuotojų, neturinčių vidurinio išsilavinimo, o etatų jiems dar buvo skiriama palyginti labai daug: 1980 m. – 48,8 proc., 1985 m. – 42,5 proc. visų etatų.

Iš 5 lentelės matyti, kad maždaug tuo pat metu, t.y. 1970-1975 m. buvo gerokai padidintas Lietuvos milicijoje etatų skaičius, skirtas specialistams su aukštuoju išsilavinimu. Tačiau dėl kvalifikuotų specialistų stokos visą laiką milicijoje būdavo daug laisvų vietų, skirtų specialistams su aukštuoju ir specialiuoju viduriniu išsilavinimu, arba jas užimdavo žemesnio išsilavinimo žmonės. Antai 1975 m. Lietuvos milicijoje iš 5620 etatų 1076 etatai buvo skirti darbuotojams su aukštuoju išsilavinimu (19,1 proc.), 1921 etatas – su viduriniu (34,2 proc.), t.y. iš viso 2997 etatai, arba 53,3 proc. visų etatų, buvo skirta specialistams, o 46,7 proc. – nespecialistams. Tačiau iš 19,1 proc. etatų, skirtų specialistams su aukštuoju išsilavinimu, šį išsilavinimą turintys darbuotojai nebuvo užėmę nė pusės (45,2 proc.) visų etatų. Dalį šių etatų (16,6 proc.) buvo užėmę darbuotojai, turintys vidurinį išsilavinimą, o likusi dalis – 38,2 proc. apskritai buvo laisvos vietos. Tikėtai nuo 1975 m. padėtis šiek tiek ėmė gerėti. Specialistams su aukštuoju išsilavinimu 1975 m. buvo skirta 19,1 proc., 1980 m. – 22,9, 1985 m. – 24,3 proc. visų milicijos etatų. Turintys šį išsilavinimą darbuotojai buvo užėmę etatų: 1975 m. – 11,1 proc., 1980 m. – 14,5, 1985 m. – 21,4 proc. visų etatų. Pastarasis rodiklis buvo geriausias per visą sovietmečio laikotarpį, t.y. specialistai su aukštuoju išsilavinimu nebuvo užėmę tik 2,9 proc. jiems skirtų etatų.

Šiek tiek kitokia buvo vidurinėsios grandies specialistų, t.y. turinčiųjų specialųjį vidurinį išsilavinimą padėtis. Jiems skirtų etatų skaičius 1965-1986 m. laikotarpiu pamažu buvo sumažintas nuo 36,5 proc. iki 27,8 proc. visų etatų, o skaičius darbuotojų, turinčių specialųjį vidurinį išsilavinimą, atvirkščiai, padidėjo nuo 10,9 proc. (1965 m.) iki 28,8 proc. (1985 m.). Specialistų su specialiuoju viduriniu išsilavinimu jau 1985 m. milicijoje dirbo daugiau, negu jiems buvo skirta etatų. Tačiau tai nereiškia, kad specialistams skirtus etatus užėmė tik tą išsilavinimą turintys žmonės. Nemažai buvo bemokslų “stribų”, partinių darbuotojų ir kitaip nusipelnusių sovietų valdžiai, kurie užimdavo specialistams skirtas vietas, vadovaujančius postus, nors ir neturėjo jokio profesinio pasirengimo dirbti milicijoje.

Iš 6 lentelės matyti, kad 1961-1985 m. gerokai pagerėjo Lietuvos vidaus reikalų ir milicijos darbuotojų bendrasis išsilavinimas. Milicijos darbuotojų, turinčių nebaigtą vidurinį išsilavinimą, skaičius per tą laikotarpį sumažėjo nuo 3742 iki 334 žmonių, arba nuo 78,1 proc. iki 4,8 proc., t.y. daugiau kaip 16 kartų; turinčių bendrąjį vidurinį išsilavinimą skaičius padidėjo nuo 565 iki 2955 žmonių, arba nuo 11,8 proc. iki 42,6 proc., t.y. 3,6 karto; turinčių specialųjį vidurinį išsilavinimą – nuo 311 iki 1997 žmonių, arba nuo 6,5 proc. iki 28,8 proc., t.y. 4,4 karto; turinčių aukštąjį išsilavinimą – nuo 86 iki 1488, arba nuo 1,8 proc. iki 21,4 proc., t.y. 11,9 karto.

Milicijos darbuotojų profesinį pasirengimą dirbti šitoje teisėtvarkos institucijoje parodo jų teisinis išsilavinimas. Iš 7 lentelės matyti, kad labai didelė vadovaujančių milicijos darbuotojų dalis neturėjo ne tik teisinio, bet ir bendrojo vidurinio išsilavinimo. Neturinčių vidurinio išsilavinimo vadovaujančių milicijos darbuotojų skaičius 1965-1985 m. sumažėjo nuo 777 iki 12 žmonių, arba nuo 16,1 proc. iki 0,2 proc. Tačiau neturinčių teisinio išsilavinimo, o turinčių tik bendrąjį vidurinį išsilavinimą ir užimančių vadovaujančius postus milicijoje, per visą sovietmečio laikotarpį buvo palyginti gana didelis skaičius. 1961-1990 m. jis svyravo nuo 524 iki 907 žmonių, arba nuo 8,7 proc. iki 19,1 proc. visų vadovaujančių darbuotojų.

Teisinių su specialiuoju viduriniu išsilavinimu 1961-1990 m. Lietuvos milicijoje dirbo nuo 202 iki 958, kas sudarė 3,5 proc. – 14,9 proc. visų darbuotojų, o su aukštuoju išsilavinimu – nuo 56 iki 1026 žmonių, arba nuo 1,2 proc. iki 15,3 proc. visų darbuotojų. Tačiau toli gražu ne visi milicijos pareigūnai, turintys teisinį aukštąjį ar vidurinį išsilavinimą, dirbo vadovaujantį darbą. Pvz., 1961 m. ir 1963 m. visi aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys milicijos darbuotojai dirbo vadovaujantį darbą, o 1987-1990 m. – tik apie pusė jų ėjo vadovaujančias pareigas. Tokia pat padėtis buvo turinčių teisinį vidurinį išsilavinimą. 1961 m. ir 1963 m. visi jie dirbo vadovaujantį darbą, o 1975-1990 m. – tik apie pusė jų.

Iš 8 lentelės matyti, kad 1961-1990 m. nuolat daugėjo besimokančių aukštosiose ir specialiosiose vidurinėse mokyklose milicijos darbuotojų. 1961 m. aukštosiose mokyklose jų mokėsi 130, o 1989 m. – 769, t.y. net 6 kartus daugiau. Specialiosiose vidurinėse mokyklose tais pat metais mokėsi 120 ir 323 darbuotojai, t.y. beveik 3 kartus daugiau. Tačiau smarkiai padaugėjus milicijos darbuotojų su bendroju viduriniu išsilavinimu, šioje mokymo grandyje besimokančių milicijos darbuotojų nuolat mažėjo. 1961 m. bendrojo lavinimo mokyklose

mokėsi 758 milicijos darbuotojai, o 1985 m. – tik 7. Vėlesniais metais besimokančiųjų vidurinėse mokyklose apskritai nebuvo. Visose mokymo įstaigose 1961-1990 m. kasmet mokėsi nuo 12 proc. iki 22,7 proc. visų respublikos milicijos darbuotojų.

Tačiau, nepaisant šių palyginti gerų milicijos darbuotojų mokymosi įvairiose mokymo įstaigose rodiklių, bendras milicijos išsilavinimo lygis dėl didžiulės kadru kaitos kilo nežymiai. Beveik pusė milicijos darbuotojų, baigę aukštąją ar specialiąją vidurinę mokyklą, išeidavo iš darbo milicijoje ir pereidavo dirbti į kitas liaudies ūkio šakas.

Milicijos kadru kaita, oficialiais statistiniais duomenimis, 1961-1990 m. kasmet sudarė apie 10 procentų. Iš 9 lentelės matyti, kad Maskvai pateikiamose oficialiose statistinėse ataskaitose nurodoma, jog kasmet į darbą milicijoje buvo priimama nuo 8,3 proc. iki 14,3 proc. naujų darbuotojų, o atleidžiama iš darbo – nuo 5,6 proc. iki 12,1 proc. visų darbuotojų. Apie trečdalį jų sudarė vadovaujantys darbuotojai. Tačiau šitie statistiniai duomenys, kaip ir anksčiau minėti „nekomplekto“, yra aiškiai sumažinti. Lietuvos vidaus reikalų ministras generolas J. Mikalauskas 1971 m. spalio 21 d. Lietuvos KP CK plenumo nurodė, jog į miliciją „priimama daug naujų darbuotojų, gerų, puikių žmonių, bet jie be specialaus parengimo. Apmokyti juos yra pirmaeilis mūsų uždavinys. Bet, deja, ne visi aklimatizuojasi pas mus, ne visi pasilieka dirbti. Kiekvienas penktas iš naujai priimtųjų jau pirmaisiais tarnybos metais išeina iš darbo (...) Dabartiniu metu mes turime 1/3 naujų darbuotojų. Štai čia slypi pagrindinis mūsų sunkumas ir tam, kad įveikti jį, reikės išieškoti daug jėgų, energijos ir laiko“ [27].

Vadinasi, iš ministro kalbos uždareme komunistų viršūnės pasitarime paaiškėja, kad jau pirmaisiais darbo metais iš milicijos išeidavo 20 proc. priimtų darbuotojų, kad milicijos kadru kaita sudarė ne 10 proc., o apie 33 proc. per metus.

Viena iš pagrindinių didžiulio kadru tekamumo milicijoje priežasčių buvo tai, kad milicija neturėjo autoriteto visuomenėje. Nors valdančioji partinė nomenklatūra priimdavo gausybę atitinkamų nutarimų, kiekviena pasitaikiusia proga griežtai kritikuodavo žemesniuosius partinius organus ir savo pavaldinius, kad jie nesiima priemonių milicijos autoritetui pakelti visuomenėje, nesirūpina milicijos kadru įtvirtinimu ir t.t., bet nuo to padėtis negerėdavo. Nuolatos tekdavo griebtis dešimtmečiais išmėgintos priemonės – dar kartą organizuoti verbavimo į miliciją kampaniją.

Išvados

Apibendrinant pateiktą medžiagą, galima teigti, kad dėl 1944-1947 m. Maskvos intensyviai teiktos vadinamosios „pagalbos kadrais“ sovietinė milicija Lietuvoje buvo viena iš labiausiai surusintų institucijų Lietuvoje per visą sovietinės valdžios laikotarpį. Milicija neturėjo autoriteto tarp gyventojų, dirbti į ją vietiniai gyventojai ėjo labai nenoriai, daugiausia buvo verbuojami specialių kampanijų metu, ir per visą sovietmetį milicijai buvo būdingas nuolatinis kadru trūkumas, vadinamasis „nekomplektas“, buvo didžiulė kadru kaita. Pokario metais sovietinės milicijos išsilavinimas buvo labai menkas. Ji turėjo nepaprastai didelį slaptų informatorių agentūrinį tinklą. 1961-1990 m. laikotarpiu gerokai pakilo milicijos išsilavinimo lygis, nuolat daugėjo besimokančių specialiosiose vidurinėse ir aukštosiose mokyklose pareigūnų. Tačiau beveik pusė jų baigę mokslus išeidavo iš darbo milicijoje ir pereidavo dirbti į kitas liaudies ūkio šakas.

1 lentelė. Vidaus reikalų ir milicijos darbuotojai 1947 m. liepos 1 d. ir 1949 m. sausio 1 d.

Eil. Nr.	Darbuotojų rūšis	Etatai		Darbuotojai		Laisvos vietos	
		1947	1949	1947	1949	1947	1949

						sk.	proc.	sk.	proc.
1.	Vidaus reikalų	5765	5641	4943	5137	822	14,2	504	8,9
2.	Milicijos	6234	6038	5673	5474	561	9,0	564	9,3
3.	VRLK centrinio aparato	1120	1015	918	933	202	18,0	82	8,0
4.	Iš viso	13 119	12 694	11 534	11 544	1585	12,0	1150	9,0

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. **Lemtingi** posūkiai Lietuvos policijos istorijoje: straipsnių rinkinys // sudarė Č. Mančinskas. –V., 1993. P. 4.
2. **Birmontienė T.** Milicijos atkūrimas Lietuvoje 1944-1945 m. // Lemtingi posūkiai Lietuvos policijos istorijoje. – V., 1993; **Бирмонтене Т.** О создании советской милиции в Литве: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва, 1988.
3. **Biveinis P.** Transporto milicija pokario metais // Lietuvos policijos akademijos mokslo darbai. T. 2. – V., 1994; **Biveinis P.** Sovietinės milicijos veiklos bruožai pokario Lietuvoje // Lietuvos policijos akademijos mokslo darbai. T. 6. – V., 1997; **Biveinis P.** Sovietinės Lietuvos milicijos veikla aiškinant kriminalinius nusikaltimus 1944-1990 metais // Lietuvos teisės akademijos mokslo darbai. T. 7, 8. – V., 1997; **Biveinis P.** Sovietinė milicija Lietuvoje // VRM žinios. – V., 1998. Nr. 3(5); **Biveinis P.** LSSR milicija: prieštaringi ir tragiški istorijos puslapiai // Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos istorinė raida 1918-1998 m.: mokslinės teorinės konferencijos, skirtos VRM 80-mečiui, medžiaga. – Trakai, 1998.
4. **Grunskis E.** Baudėjai // Literatūra ir menas. 1989 m. gruodžio 9.
5. **Lietuvos** visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA). F. 1771. Ap. 8. B. 272. L. 11.
6. **Ten pat.** Ap. 10. B. 283. L. 83.
7. **Ten pat.** Ap. 52. B. 61. L. 34.
8. **Ten pat.** L. 6.
9. **Ten pat.** B. 273. L. 47.
10. **Ten pat.** L. 1.
11. **Ten pat.** B. 286. L. 82.
12. **Ten pat.** L. 81-89; Ap. 52. B. 61. L. 34, 48.
13. **Ten pat.** Ap. 10. B. 283. L. 83.
14. **Ten pat.** B. 286. L. 121.
15. **Ten pat.** L. 82-89; Ap. 52. B. 61. L. 34, 48.
16. **Ten pat.** Ap. 10. B. 283. L. 101, 102.
17. **Ten pat.** L. 90.
18. **Ten pat.** Ap. 52. B. 61. L. 36.
19. **Ten pat.** Ap. 10. B. 286. L. 89.
20. **Lietuvos** ypatingasis archyvas. F. K. – 1. Ap. 10. B. 115. L. 2-9.
21. **Ten pat.** L. 4.
22. **Ten pat.** L. 3.
23. **Ten pat.** L. 5.
24. **3-9 lentelės** sudarytos remiantis Lietuvos vidaus reikalų ministerijos archyvo duomenimis.
25. **LVOA.** F. 1771. Ap. 250. B. 37. L. 10.
26. **Ten pat.** Ap. 244. B. 215. L. 15.
27. **Ten pat.** L. 75.

The Staff of Soviet Militia in Lithuania in 1944-1990

Č. Mančinskas, Prof., Hab. Dr

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

For the first time in Lithuanian historical literature this article provides the analysis of Soviet militia staff changes in Lithuania during 1944-1990. After Soviet army had occupied the territory of Lithuania in summer in 1944, there was no hurry to organize the local bodies of militia, but first of all the Soviet armed forces were exterminating so called "the enemies of people" and by thus paved the way for creation of the Soviet law and order bodies in Lithuania. In October 1944 Moscow sent in the first numerous group of Soviet militia executives which started to organize the local bodies of militia. Until April 1945, 6116 executives have been sent from the East to Lithuania and 2783 of them were sent to The People's Commissariat of Internal Affaires. So called "Moscow aid in staff" was being given until 1947, so the body of Internal Affaires and militia were between the most russianized Lithuanian institutions during the entire Soviet period. There were about 59% of Russians among the Internal Affaires staff in July 1, 1947, and about 56% in January 1, 1949. Almost only Russians (together with other Soviet nationalities) worked in the authorities, so there were only 9% of Lithuanians among the executives of the Republican managing department and only 3,6% among the heads of the authorities. The number of the militia office workers was not very numerous (came to 5500 person because local inhabitants went with reluctance to work in militia, so they were recruited at the time of special campaigns carried by the leading agencies of the Communist Party.

Early in 1950, the militia of Lithuania was passed from the competence of the Ministry of Internal Affaires to the subordination of the Ministry of State Security and more than for ten years all statistical data on personnel has dissapeared from Lithuanian archives. After that the number increased from 4,7 thousand persons to 7,1 thousand during 1961-1990 but there were plenty of vacant working places, formally up to 10%, and really up to 30%. The militia personnel's intelligence level has considerably increased during the last decade of the Soviet period and if it were 51,2% of persons without secondary school education in 1970, then it were 16,4% in 1980, and 4,8% in 1985. During 1961-1985, the number of persons with higher education increased from 86 to 1488 persons (from 1,8% up to 21,4% of all number of the workers, e.g. 11,9 times). During 1961-1990, the number of militia workers with higher juridical education increased from 65 up to 1026 persons (e.g. from 1,2% up to 15,03% of all workers). The changes of militia personnel were great at any time and especcially plenty of the officials discontinued their work in militia after graduation from special professional schools or higher schools.

